

„Mátka, mátká, mátkálunk!”

A húsvéti ünnepkör énekes népszokásai a magyar néphagyományban

Ha ma megkérdeznénk az utca emberét, vajon tudja-e, mit takarnak az alábbi fogalmak: *mancozás, csülkőzés, kutyasutuzás, csütizás, hajujvárazás, pilikézés, szjnalázás, csokkantás*, kedves mosoly kíséretében vélhetően azt a választ kapnánk: nem, sajnos nem tudom. De ha azt kérdeznénk, hallott-e már *kiszézésről, villőzésről, zöldágjárásról, határjárásról* és *locsolkodásról*, minden bizonnyal igen lenne a válasz. Nos, a két kérdés között szoros kapcsolat van, ugyanis mindegyik kifejezés egy-egy tavaszváró népszokást vagy népi játékot takar (a sok közül) a nagyböjti-húsvéti ünnepkörben.

A katolikus keresztények legnagyobb ünnepének közeledtével induljunk el egy kis időutazásra, hogy bepillantsunk régi korok emberének húsvéti készülődésébe. A húsvéti ünnepkör voltaképpen három részre tagozódik: a virágvasárnapi, nagyheti és szent háromnapi szertartásrend elképzelhetetlen a nagyböjti készület és a húsvét nyolcadát lezáró Fehérvasárnap bemutatása nélkül, ezért most e logika mentén haladjunk. (Hiba lehet egy-egy szokás, jelenség kiragadása az ünnepi szertartásrendből: a magyar ünnep ugyanis sohasem egynapos.)

Az idei (2011) esztendőben különös módon húsvétvasárnap *Szent György napjára* esik, amely fontos, jeles nap szintén bővelkedik érdekes – elsősorban gonoszűző – hagyományokban. A tavaszi ünnepkör bősége miatt azonban nem ejtünk szót e napról, sem a tavaszi ünnepkör egyéb jeles napjairól és szokásairól, úgymint *sajbózás, Gergely-nap* (március 12.), *Benedek-nap* (március 21.), *Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe* (március 25.), illetve *május 1-je*.

Nagyböjt: a bűnbánattartás ideje

A húsvét mozgó ünnep: március 22-e és április 25-e közé eshet. Pontos időpontját a tavaszi napéjegylenlőséget (március 21.) követő holdtölte utáni első vasárnap dátuma határozza meg (erről Kr. u. 325-ben a niceai zsinat rendelkezett). A húsvéti készületet megelőzi a negyvennapos böjt, amely a 7. századtól vált szokássá, de törvénybe csak II. Orbán pápa iktatta a 11. században. Kezde hamvazószerda (szárazszerda, aszalószerda, böjtfogószerda), amelynek régi, szép szokása, a *hamvazkodás*, mind a mai napig jelen van a katolikus liturgiában. Az talán már kevésbé ismert, hogy e mély bűnbánati napnak és szokásnak volt egy tréfás változata is (Bálint Sándor könyvében olvashatunk erről bővebben),

amikor a legények vödörnyi kormos vízzel és meszelővel „möghamvazták” az útjukba kerülő (nem túl szerencsés) leányokat. Ismert a jelmezes, maszkos, dramatikus hamvazás is, amely a farsangi szokásokra emlékeztet. Általános hiedelem volt egyébként, hogy a meghamvazott embert elkerüli a fejfájás.

Most pedig képzeljünk maguk elé egy takaros kis falut, valamikor az 1800-as évek végén, bárhol a Kárpát-hazában. A nép éli a dolgozós hétköznapjait: a férfiember földdel, állattal foglalatoskodik, az asszony a tekenő fölött görnyedve kenyeret dagaszt, a leány sepreget a portán, az aprónép meg szokásosan, gyerekmódra „rendetlenkedik” a ház körül. A farsangban védelmezett Nap megajándékozza a Földet az első meleg, simogató sugarakkal, de mindenki tudja, ez még nem a tavasz. Böjt van.

Hamvazószerda másnapján, **csonkacsütörtökön** (zabálócsütörtökön) elfogyasztják a húshagyóról megmaradt ételt, de még a zsírt is kitörlik-kimossák az edényekből. A farsangi féktelen tombolás után a szárazságnak, a megtisztulásnak, test és lélek csendességének van itt az ideje – elsősorban a felnőttek számára.

Nincs táncmulatság, nincs lakodalom, a fiatalság robbanó, szökkenő életerejének és kedvének azonban igencsak nehéz megálljt parancsolni. Így hát a (12–) 14–16 éves „süldőányok” járhatnak *karikázót* és *bújós-kapuzós, bidas játékokat*, ill. a kisebb lányok is játszhatnak bizonyos típusú körjátékokat (*lánc- és vonulós játékokat*). Ilyen böjti leányjáték például a kanyargós járással történő vonulás (*pilikézés, piliga*), amikor is három kisebb, guggoló leánykát járnak-futnak körül hosszú láncban, amíg csak el nem fáradnak.

Az alábbi példa Lázár Katalin: *Népi játékok* c. könyvéből való (Planétás Kiadó, Budapest, 1997., 142. p.) „*Láncba állunk, kiválasztunk három játszót, akik egy helyben állnak, őket kerülgetjük kifli alakban futva, és közben folyamatosan énekeljük:*”

s

Á - ra - di - fá - ra - di, Majd el - fá - rad e - gyenként,
 Azt se tud - ja, me - lyen - ként, Ha ki - e - sik kő - zü - lünk,
 Jer - tek el, ba - rá - tím, Majd el - bo - ro - nál - juk,
 Nem so - kan, ke - ve - sen, Csak a har - minc - ket - ten.
 Tő - rök ci - ca, tő - rök ba - sa, Tő - rök ta - li - gá - ja,
 Szé - na, szal - ma, zab - ta - risz - nya, tí - kok po - lozs - nyá - ja.

Néhány érdekesség a nagylányok játékaról, a karikázásról:

A mai napig ismertek a feszes tempójú és ritmikájú karikázó népdalaink, amelyekre egykoron a lehető legtermészetesebb módon járták körben, összekapaszkodva, a sebes táncot. A kör védelmet jelentett a gonosz ellen, az éginek, az isteninek, az egységnek volt a jelképe. A körben állók biztonságban vannak, énekükkel pedig „lehívják a Fent-et”, az isteni erőt. Ebbe az oltalmazott közegebe, a körbe, bevehetik a testben-léleekben már megérett, oda vágyakozó fiatalabb leánytársukat. Forog, serdül-perdül a kör, egyszer csak szétnyílik, és a körtáncba bekapcsolódó leány részévé válik valami megfoghatatlannak: „beavatódik”. A karikázásról egyébként kimutatták a kutatók, hogy rendkívül régi, archaikus szokás, és a tavaszváráshoz („a Nap diadalútra lépése, megerősödése”) kötődik. Nevezik *cickomozás*nak és *színalázás*nak is.

Böjtidőben kedvelt játék még a lányok körében a tehénszőr-labdázás és a köcsögdobálás (*csutizás, csöntörözés*), elsősorban a Dunántúlon.

A köcsögös játék egyik, a mai óvodások által is közkedvelt mondókája:

*Itt a köcsög, mi van benne,
Aranyalma, aranykörte.
Add tovább, add tovább,
Te meg fizessed az árát!*

Játéka. Körben állnak a gyerekek, választanak egy „királyt”, aki a köcsöggel beáll a kör közepébe. A köcsögben kavicsok zörögnek. A király odadobja valakinek a köcsögöt, az meg továbbadja a szomszédjának a mondóka lüktetésére. Aki leejti, leül a földre. Akinél véget ér a mondóka, az is leül – ott újra a király kezdi a játékot. Végül már csak egy marad állva: ő lesz az új király.

A fiúk változatos sportjellegű játékokat (pl. *métázás, csülközés*) és megmérettető játékokat játszanak ekkortájt, de bizonyos sport- és ügyességi játékokban együtt is részt vehetnek a lányokkal. Egyik ilyen kedvelt játék a *mancsózás*: faragott, díszes botokkal a magasba feldobott fagolyót kell elütni, egyúttal a mancsbotot elhajítani, majd visszaszerezni azt a másik térfélről, és időben visszatérni a saját térfélre, mielőtt a golyót az ellenfél visszaüti. Akinek ez nem sikerül, kiesik a játékból. A cifra ütőket a legények faragták a leányoknak, természetesen nem titkolt szándékkal. Attól, hogy böjt volt, még lehetett udvarolni, párt választani...

Feketevasárnap: a gyász ideje, virágvasárnap: az örvendezés ideje

Virágvasárnap előtti vasárnap, azaz húsvét előtt két héttel, különös gyászszal megült napot tartottak a felnőttek. Ez a nap a **feketevasárnap**, ami egyúttal dologtiltó nap is. E napon fekete ruhába öltöztek a népek, de még az oltárt és a feszületet is gyászba borították (fekete vagy lila lepellel). Eredete szentírási:

János-evangéliumában (Jn 8,58–59) olvassuk: „*Bizony, bizony, mondom nektek: Mielőtt Ábrahám lett, én vagyok. Erre követ ragadtak, s meg akarták kövezni, de Jézus eltűnt előlük, és elbagyta a templomot.*” Erről a szokásról manapság még annyit sem hallhatunk, mint a többiről...

Böjti vasárnapokon – különösen is **virágvasárnap** (ez a nap Jézus jeruzsálemi bevonulásának emlékét őrzi: szimbóluma a pálmaág, zöldág, virágokkal díszített lombok) – volt szokásban a fiatalok körében a *faluhossza-játék*, bújós-kapuzós-vonulós énekes játékokkal. Főként a Dunántúlon volt kedvelt foglalatossága ez a fiatalságnak, amelyet – a bibliai pálmaágot kiváltó, zöld (virágos) ággal-lombbal történő kaputartás miatt – neveznek *zöldágjárásnak* is. Ezt a szokást bizonyos tájakon húsvétvasárnap látjuk.

Ünnepi viseletben, dalolva-táncolva vonultak végig a szép leányok és a házasulandó legények, önmaguk és a falubeliek gyönyörködtetésére.

Az alábbi tiszaszalkai (Bereg) példa Lázár Katalin: *Nép játékok* c. könyvéből való (Planétás Kiadó, Budapest, 1997., p. 151)

„*Bújj, bújj szederice, levelice (bújó, vonuló). Kiválasztunk két kaputartót, mi pedig láncsal átbújunk alatta – közben énekeljük:*

s

Bújj, bújj, sze - de - ri - ce, Nem megyünk mi mesz - szí - re,
le - ve - li - ce, Csak a fá - lu vé - gi - re,

Ott sem le - szünk so - ká - ig, Csak hu - szon - négy ó - rá - ig.

Nyiss ki, ró - zsa - m, ka - pu - dat, Hadd ke - rül - jem vá - ra - dat,
Ró - zsa - fá - nak il - lat - ja, Míg a szí - vem biz - gat - ja.

Ki - rály - né - nak le - á - nya, A leg - szebb vi - rág - szá - la.

Amikor a sor átbújt, a kaput tartók beállnak a végére. A két első tart újabb kaput, így haladunk folyamatosan előre.”

A zöldágjárás előzménye némely tájegységen a *kiszehajtás, kiszézés*. Ennek a mágikus szertartásnak a lényege a betegség, gond, baj, tél, hideg, böjt kiűzése – és a bűn meg a félelmek rituális megszüntetése. Fognak egy szalmabábut (kiszze, kiszőce, kiszevice, kicevice), női ruhákba bújtatják, kiviszik a falu szélére,

és ott rituálisan elégetik – vagy éppen vízbe dobják. A lényeg, hogy ezzel a varázslattal eltávolítják a falu életéből a rosszat, a bűnt, no meg elűzik a telet, és behívják a meleget, a „jót”, a „gazdagságot”, a jó ételeket. A szokás a Nyitra mentén összekapcsolódott a *villőzéssel*, a Dunántúlon a zöldágjárással.

Egyik énekének szövege (Manga János gyűjtése, 1968):

*Haj, ki, kiszí, kiszőve,
A másik határba.
Gyere bé, sódar,
A mi kis kamránkba.
Kivisszük a betegséget,
Behozzuk az egésséget.
Haj, ki, kiszí, haj.*

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a bújócskás-kapuzós játékok az ősi magyar hitvilág emlékeit is őrzik. A régi ember analógiás gondolkodásában a kapun való átbújás az időtlenségre utal és a jövőbe vezető utat, reményt, vágyat jeleníti meg. A nagylányok és a gyermektelen fiatalasszonyok „gyermekóhajtó szertartása” volt ez tehát elsősorban: „Úgy váljék a magból virág, mint ahogy az én méhembem is a magocskából gyermek születik!” (Tóth 2010).

A fent említett játékok a labirintustáncok közé tartoznak, amelyek „utánozzák a nap, az égitestek mozgását, a madarak repülését: a labirintusba való bejutás jelképezi az anyaméhbe jutó magot és a labirintusból való kijutás a születő gyermek útját: illetőleg mindez az avatási szertartásokra, az avatandó jelképes halálára és újjászületésére is utal.” (Dömötör Tekla)

Mint ahogy a legtöbb énekes népszokás és népi játék visszaszorult az óvodai nevelés színterére (vagy a színpadra), úgy ne csodálkozzunk, hogy ezek a játékok is. Pedig a mindenki által ismert *Bújj, bújj, zöldág* (vagy éppen a *Jöjj által, jöjj által, te szép aranybúza*) kezdetű énekes játék –, amely összekapcsolódhatott a Hidasmester-játékkal vagy a Lengyel László-játékkal –, a legkevésbé sem való 5–6 éves gyermekek ajkára. E kérdés alaposabb tárgyalása azonban már messzire vezetne bennünket...

Annyit mindenesetre leszögezhetünk, hogy a régi korok emberének játékaik és játszó alkalmak már a születéstől felkészítették a felcseperedő embert a rá váró igazi életre. Tóth Szilviát idézve: mennyivel boldogabb és tisztább lenne a mai nemzedék élete is, ha ez még most is így lenne! (Tóth 2010)

De fordítsuk vissza tekintetünket a csinos leányseregletre: a falut „végigbújócskázva” immáron elérték a templom elé, ahol további körjátékokat, főleg a már említett karikázókat járják. Ezek után a legizgalmasabb rész következik: a *párválasztó körjáték*. Ebbe természetesen a legények is bekapcsolódnak már, a

játék dramaturgiájában ugyanis kimutathatják érzelmüket, vonzalmukat a kiszemelt leány iránt azzal, hogy a játékban párjukká választhatják. Ha a leány viszonozza a kiválasztást, voltaképp eldől a pár sorsa: legtöbbször eljutnak a valódi kézfogóig, az „ásó, kapa, nagyharang”-ig.

Szent háromnap (*Sacrum Triduum Paschale*): a böjt csúcsa

A katolikus egyház liturgiájából többnyire ismert nagycsütörtök, nagypéntek és nagyszombat (húsvét vigíliájának) egyházi szertartásrendje, ezért ezekre most nem térünk ki, ehelyett megnézzük, mit találunk ezeken a napokon a magyar néphagyományban.

Nagycsütörtökön (nevezik Zöldcsütörtöknek is), amikor a harangok Rómába mennek, a falusi gyerekek kereplővel csattogtatnak hajnalban, délben és az esti harangszó idején a templom előtt. Itt visszautalok az ősi hitvilág mágikus elemére: a zajkeltésre, amely a régi magyar rendtartásban a gonoszűzés eszköze. Régen, e napon, Sopron környékén Júdás-szalmabábut égettek a falusiak.

A zöldcsütörtöki hús- és tojástilalom idején salátát, spenótot, zsenge csalánt, egyéb zöldfőzeléket fogyasztottak a régiek.

Nagypénteken, Jézus Krisztus kereszthalálakor érkezünk el a húsvéti ünnepkör legdrámaibb pillanatához. E fájdalmas gyásznaphoz az ősi magyar hagyományban tisztulási rítus (lusztráció) járul.

A tavaszköszöntő tisztulási rítus a szó mágikus erejével űzi el a bajt, a betegséget, a rosszat, és hívja be a tisztaságot, az egészséget – az EGÉSZséget. Mondandóját az óvodás kislányok körében kedvelt körjáték, a *Febér liliomszál* örökíti át. A játék eredete az a legenda, hogy Jézus nagypéntek hajnalán alámerül a vizekbe, ettől azok aranyossá válnak, és aki ezekben megmosdik, szép lesz, de elsősorban egészséges. Ez a játék a szüzek játéka: a liliom – mint Szűz Mária (és más szentek) attribútuma – a testi és lelki tisztaság, szeplőtelenység szimbóluma.

A **nagyszombati vigília** tűz- és vízszentelési liturgiája mellett körmenettel is ünnepeljük a katolikus egyházban Jézus Krisztus feltámadását. Ez a cselekedet – akárcsak a tűz és a víz szentelése – őseink egy másik régi szokására, a *batárjárás* mágikus szertartására emlékeztet. A katolikus liturgia tűzszentelése analóg az ősi hitvilágban fellelhető „rontó szellem” jelképes elégetésével. Természetesen ennek is megvan a maga játéka több változatban, amelyet ma is játszanak az óvodások: kisfiúk-kislányok vegyesen, méghozzá ezúttal eszközzel: egy piros kendővel. (A játék esszenciája egyébként a gyorsaság és a megmérettetés.) Nagyszombat a régi világban féregűző nap is. Az esti feltámadási körmenet lezárja a szigorú böjti tilalmat: másnap ünnep kezdődik, minden jóval – amennyire csak lehet, gazdagon.

A ma is szokásban lévő **húsvétvasárnap**i ételszentelésre sonkát, bárányt, kalácsot, tojást és bort vittek a templomba.

Másnap, **húsvéthétfőn** (vízbevetelő hétfőn) aztán elszabadult a fiatalság böjtben visszafogott jókedve, amely a tisztító, termékenységvarázsló locsolásban engedett utat a féktelenségnek. Ez az „életre locsolás” alkalmá volt, amely hajnaltól csak addig tarthatott, amíg a Napnak igazán ereje volt, vagyis délig. A kúti vízzel (később „szagos vízzel”) alaposan megfürdetett, eladósorban lévő leányok hímes tojást adtak a locsolónak, aki annak jelrendszeréből (szín, mintázat) olvasni tudott a leány érzelmeiről. Néhány észak-magyarországi faluban – rituális megtisztítás gyanánt – locsolás helyett vesszöztek a legények.

Szokásban volt még a nagyheti Pilátus-verés és a húsvéti határjárás is, de ismert Erdélyből a kakaslövés is a húsvéti ünnepkörben. Ami viszont biztosan nem volt régen, az a mai „húsvéti nyúl-kultúra”, mert a nyúl idegen a magyar szimbólumvilágtól. Ha szeretnénk hűek maradni eleinkhez, akkor a húsvét szent állatának ismét a természet megújulását jelképező bárányt, Jézus Krisztus attribútumát tesszük meg.

Fehérvasárnap (*Dominica in albis*), **mátkáló vasárnap**

A húsvétvasárnapot követő vasárnap neve fehérvasárnap, de hívják mátkáló vasárnapnak is.

Különösen kedves szokás fűződik e naphoz, amelyen életre szóló barátságok kötődtek. A leányok tojással, sonkával, kaláccsal megrakott tálat küldtek ajándékba a barátnőjüknek (néhol még egy üveg bor is akadt a tálra), szép kendővel letakarva, mátkáló dal vagy rigmus kíséretében. Ha a kiszemelt barátnő elfogadta és viszonzta a kedves gesztust, a két leány örök barátjává fogadta egymást. Ettől fogva mátkának szólították egymást, és életük végéig magázódtak. Természetesen jelen voltak egymás életének minden fontos eseményén, például a menyasszony-öltöztetésnél, valamint a menyegzőn első koszorúslányként. Később általában ők lettek egymás gyermekeinek keresztszülei, ezzel egyúttal azt is felvállalták, hogy baj esetén felnevelik árván maradó keresztyermeküket. A mátkálás emlékére piros tojást adtak keresztfiaiknak húsvétkor a keresztyányok. Némely vidékeken a mátkálás csak egy esztendőre szólt. A szokás szép emlékét őrzi a *Kis kece lányom* kezdetű népdalunk. A testvérré fogadás bizonyos vidékeken fiúk közt is megtörténhetett, akik attól fogva egymás komái lettek. A komázás néhol pünkösdkor játszódott le. Érdekességként megemlítendő, hogy Baranyában komatál helyett díszes komafát küldözgettek egymásnak a leányok.

A komává fogadás egyik ismert, illetve egy másik, kevésbé ismert mon-
dókája:

*Koma, koma, komálunk,
Esztendeig kapálunk.
Ha élünk, ha halunk,
Mégis komák maradunk.*

*Mátka, mátká, mátkálunk,
Éltül boltig, kiskarácsony napig.
Ha megcsalsz, ha megversz,
Mégis mátkák leszünk.*

Talán nem haszontalan felelevenítenünk, *újraértelmeznünk* ezt a szép szo-
kást. Milyen jó lenne, ha idén meglepnék egymást a kedves barátnők vagy
szomszédasszonyok egy szépen feldíszített húsvéti tállal. Énekelniük csak ak-
kor kellene mellé, ha igazán jólesne. Már csak az a kérdés, van-e még élő nép-
dalkincs a mai ember ajkán, különösen itt, Kodály és Bartók országában...

Felhasznált irodalom

MTA Néprajzi Kutatóintézet (1988–2002): Magyar Néprajz, VI. és VII. kötet.

Dömötör Tekla (1986): *Régi és mai magyar népszokások*. Tankönyvkiadó,
Budapest.

Kerényi György (1982): *Magyar énekes népszokások*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Lázár Katalin (1997): *Népi játékok*. Planétás Kiadó, Budapest.

Tóth Szilvia (2010): *Ki játszik ilyet?* Főiskolai jegyzet, NYME BPK.